

Petőfi-tanulmányok. Irta: *Hartmann* János. Budapest 1910. Franklin-Társulat könyvnyomdája. 8-r. 123. lap. Pála Jenő könyvdíszzeivel. Gyulai Pál emlékezetének ajánlva.

Hartmann János csokorba fűzött néhány Petőfi-tanulmányt. A nagy költő, ki tudja hányadszor, megint divatba jött. Néhány év óta fölgazdagodott irodalma. Mint a győztes hadvezér podgyásza mögött a kétes existenciák, tolonganak az ő nyomában is kiéhezett, sápadt arcukkal a méltatók, ismeretők. Ezuttal komoly, értelmes okmány fekszik előttünk. Mohón, sietve fut rajta végig a szem: igazi meglepetést nyújt a léleknek. És mire kész van a jelentés, nincs vége az élvezetnek. Egy-egy megjegyzett sort visszaterít, visszacsábít: kaczer elegancia, szellemes mosoly, okos beszéd fegyvereivel. Rendezzük benyomásainkat, a meghitelt mérleg jelzését lelkiismeretesen leolvassuk és már is úgy tekintünk reá, mint nagyértékű ajándékra. De miért kell ezt először nekünk kimondani? Miért halad el fagyos közönyvel vagy epésen mellette a napi sajtó és tudományos irodalom? Holott a szerző nem ismeretlen a Petőfi-irodalom terén. Jó tíz év előtt Gyulai Pál hozzájárulásával dícséretet kapott a Kisfaludy-Társaságban; a *Budapesti Szemle* több Petőfi-cikkét közölte és nemrégiben az *Erdélyi Múzeum* is erősen kiemelte ilyennemű dolgozatát.¹ Kétszeresen szükségét érezzük az ismertetésnek: belső értékei kiemelése és a kicsinylő nemtörődömség korrekciója kedvéért.

Az új könyv nem a rendszeres dolgok érdemére pályázik. Egy-egy vonását rajzolja Petőfi költői arcának. Még csak nem is úgy, a hogy Gyulai és Salamon nyomán mindenki látja, hanem a hogy a szerző kivételesen látja. Élesen, újszerűen, friss színekkel. A kik szeretik a Macaulayk, Emersonok, Péterfyk modorát, finom és elragadó tanulmányait, örömmel fogják felfedezni Hartmannban a Petőfi-irodalom terén kitűnő tanítványukat. Inséges essay-irodalmunk kitűnő iskolából jött, új munkást kapott és a mi a dolog jelentőségét fokozza, jeles stilsztával karöltve. Túl van ugyan a koron, mikor Oswald szerint az embernek fő művét meg kellett alkotnia vagy Lombroso szerint azt a témát, melyet az író később már csak ismétél. Mégis hinnünk kell, hogy gondolkozása, felfogása még mélyülni fog, a dolgok megértése olyképpen, hogy azokban sokan a maguk

---

¹ Pap Károly „Egy fejezet Petőfi költészetéről“ cz. cikkéről, folyóiratunk 1909. évf. 384. l.

alvó reflexióit örömmel viszontlátják, megismerik, még teljesebbé válik. Nem kész, készülő műhelyt sejtünk és útrakelt munkájában azt a példányt látjuk, melylyel, remekével egykor a segéd pályázott a czéh előtt a mesteri jogért. Erőteljes kopogtatást, melyre nem lehetséges más válasz a barátságos „szabad“-nál.

Petőfi egyéniségéből indul ki, mely nem szorúl rizsorra, hogy megszépüljön ünnepi alkalmakkor; megvizsgálja ifjúkori verseit, keresi a kapcsolatot az égő Petőfivel és megállapítja bennük „a gigászi elemeket embryo-alakban“; az ifjúkori melankolia ideiglenes függvénye átvezeti a bordalok hasonlóképpen nem egész őszinteségéhez — hisz mind a kettő csak határolása a még üres költő és már gazdag ifjú szertelenségnek — hogy a Felhőkben, Hartmann szerint „forgácsokban egy lángelme műhelyéből“ és első szerelmei inkább álmódott, mint átélt hangulataiban lezárja az ifjú Petőfi aktáit. Szendrey Juliához való szerelmével festi elsőben az igazi költő arczképének egy részletét: „ha kifacsarnád a vesszorokat, könnyeznének“; „költőnk a női szív závarát nem egy kulccsal nyitogatja; hol tréfával, hol kesergéssel, hol ékesszólással ostromolja a várat“. Hazafias lírájának első rétegét széptani geologusként a szülői szerefetből ássa ki; tovább nyomozza az Alföld és nép szeretetében; nem kerüli ki vizsgálátát a talajvíz sem: bajszeretetéből vezeti le szatírját; megállapítja hogy ez emeleten jut el a hazafiság és szabadság eszméihez és ekkor Petőfi „valóságos program-költészetet ad“; „sok hazafias költeménye röpirat“, „emléktáblája az eseményeknek“; mikor ditirambokat költ: „szédítő légi úton rohan ilyenkor képzelme, az olvasó félénken fogódzik uszályába“.

Kitűnő fejezetben szól Petőfi tájképeiről; nem feleslegesen Gyulai és Salamon után; önálló kritikával sokszor följük emelkedik, egyet-mást kiigazít, megmutatva ilyenkor kemény körmeit. Ilyeneket ír: „Leírásai csak látzólag festmények; közelebről nézve lélegzik minden vonaluk s a kialakult kép mozog, beszél, él, mint Hermine szobra a Téli regében... E versek az Alföld szöveg-könyvéhez írt dallamként vannak beírva lelkünkbe“. Ezek azonban csak stíljátékok. A ki új és érdekes megállapításait akarja ismerni, olvassa el Burns és Petőfi párhuzamát és benne azt a magyarázatot, hogy „Petőfi legszebb tájképei a nyári éghez fűződnek“ és téli képei kevésbé sikerültek; olvassa el a Gyulai Pál dicséretét és ápoló kritikáját „A puszta télen“-ről; vagy Riedl-lel való finom kis polemiját (t. i. nem áll meg Riedlnek az a kijelentése, „hogy festő mindjárt lefesthetné s a mérnök elkészíthetné térképét“ Petőfi verseinek); olvassa el az „Alföld“ kapcsán kitűnő megfigyeléseit, hogy Petőfi a leírt tér-darabokat azonnal benépesíti; olvassa el a „Kis-Kunság“ vagy a „Csárda romjai“ kritikáját, hol olyan fogyatkozásokra mutat, melyek Gyulai Pál figyelme előtt büntetlenül surrantak el.

Hasonló értékű Petőfi népiességéről és naivitásáról, e „tej-testvérek-

ről" írott — azt akartuk írni: komponált — fejezete. Egészen új igazságot bizonyít: Petőfi „lángelméjének legszebb lenyomata“ nem népdalaiban keresendő; ezek Petőfi pályájának első, alacsonyabb vezetű részéhez tartoznak; művészete ott a legmagasabb, a hol legtávolabb áll a népiestől. Jelen részletezi ezt a tézisést is: „Petőfinek részben naiv kedélyéből, részben mértéktelen őszinteségéből magyarázhatjuk, hogy a satirikus elemnek vékony gyökere van tehetségében s így költészetében is csak sinylődvé, cse-nevészen él“. Bebizonyítja, hogy Arany Laczinak írt verse a „gyermek-költészetnek máig legszebb remeke“. Ellenben nem fogadhatjuk el forradalmi költészetéről írt megjegyzését: „őszintesége csak naivitásával karöltve hat. Forradalmi költeményei, melyekben az őszinteség végleges módon tobzódik s nyersebb indulatai számára is költői életet kér: ezért nem hatnak művészien“. Úgy véljük, hogy a forradalmi költemény művészete éppen abban rejlik, hogy művészietlen és nyers indulatok végtelen őszinteségében jelenik meg. A forradalom feloldása minden szabálynak, égető szavakkal szétválasztása az aranynak és réznek; tehát a művészetből is csak a leg-minimálisabbat, a tégelyt tartja meg. Teljesen meghajlunk azonban Petőfi rögtönző erejéről („A mily nyílsebes volt tetteiben, oly gyors az alkotásban. Azt mondhatjuk: a XIX. század leggyorsabb lángelméje.“) és népdalairól szóló ítéletei előtt. Ez utóbbiakban a habozó Gyulai Pállal ellentétben, határozottan kimondja, hogy Petőfi népiessége tudatos.

Az utolsó fejezetben, sok költőiséggel, az „Énekek énekéről“, a „Szeptember végén“ halhatatlanságáról értekeznek, de úgy véljük szegényesen és sietve. Itt is találunk azonban kiemelhető részletekre. Petőfi sajátos hangulatait egyéb, mézesheteiben írt költeményében fokról-fokra kinyomozza. Nem mutatja azonban ki e lelki depresszióknak lélektani okát (a mint lélektani alapozása általán erőtlén) abban, a mit az Animal triste-vel fejezhetnénk ki röviden.

Mindezt Hartmann nagy tudással, éles szemmel, a világirodalom sok ismeretével fejti ki. Izlése biztos, kritikája metsző. Csodálatos könnyűséggel igazodik el Petőfi lelkének rengeteg síkjain és könnyen, természetesen iktatja be gondolatai közé Petőfi szólamait. Sokat mond és még sem mond el mindent. Kétségtelen, hogy több a gondolat, mint az ítélet, több a stílus játéka, mint az esztétikai adalék, mégis gazdagon aggatja be lelkünket új díszítésekkel. Sehol nem árúlja el gondatlanul Petőfi iránt érzett csodálatát. Alanyiségának sikerül tárgyilagos mezt öltenie; nobilis, fenlebegő. Sehol lekicsinylésekbe, alkalmoszerű torzításokba, meglegedett öntetszésbe nem botlunk, simán kanyarognak ítéletei, a logika árnyas erdejében. Hege-dűje hangfogón át bocsátja el hangjait. Nagy hibája azonban, hogy a modern áramlások kevésbé érintették lelkét: kicsi a lélektani analízise és a szociális olajcsepp is hiányzik gépezetén.

Legjobb értéke stílusában rejlik; a mostani vajudó stílus-hajlandó-

ságokban is erősen számot tevő. Nem az Ignotusék erőltetett és kínos irálya ez: a magyar nép nyelv-festőiségéből fakad és Péterfy Jenő finom művészetének újmutatásait követi. Csupa kép, mozgalom, szípkázás, néha túlságosan hímes, merész, tudatos és parfümös. Olykor hideg; a kép vezeti a gondolatot és nem a gondolat teremti a képet: ez a gép letisztított munkája és nem a szülés természetes folyamata. Néha egyoldalú. Képei csak cselekvést, nem mélységet tárnak fel. Kárpótol azonban természetével, ötvösszerű finomságaival és a szavak kitűnő bonczolásával, vagyis disztinkcióival. Mindenütt érezzük a gondot: néha úgy rémlik, mintha a sorok között feledte volna szerszámaikat; látjuk a vésőt és a forgácsokat és az éjszakai olaj szaga után szimatolunk. Olvassuk el ezt a részletét: „Így bővöli el Petőfit a természet. Egy vele, közösségben él vele, beleolvad, mint a Gangesz-vidék őslakójának képzelme a Nirvánába. A bércz merengve néz reá, a róna rámosolyg s mint a homéri hősdalok nagy ütközeteiben résztvesz a mindenség: szíve bújában és örömében is osztozik az egész természet... S mily megható a gyöngédség, melyet Petőfi a természet életébe von. Fölékíti hűséggel, jósággal: a szellő „szánakozva“ hajít le a vízbe fúló vadméheknek életmentő sajkát s szárnyukat megszártja a „jó“ napsugár. A felhők dorgáló haragja is csak pillanatnyi: szívárványával újra kigyúlad az ég s lángja szerető mosolygás... Kalidásza gyöngéd képeire emlékeztetnek e sorok, frissek, gyöngyözők s rajtuk ég a szeretet fénye. Nincs költő, ki több és finomabb fogékonysággal szívta magába a természeti tárgyak kellemét, az éj méla csendjét, a rónák mérhetlen szabadságát, a vérző napsugárt s a rózsafelhők költészetét. Petőfinél a természetet majd tündérországnak képzeljük, melynek királyi székhelye az Alföld, majd végtelen templomnak, melynek ő a költőpapja s miközben istentiszteletra gyűl fű, fa, virág: a pap beszéde zengő, mély, mint egy mennyei szózat a földön... Petőfi tájképei oly apró színjátékok, melyekben a természeti tárgyak csillogó jelmezbe öltözve, a költő lelkét választják színpadul.“

És stílusa egy-két öntudatosan használt rontást (kiváltja, jól áll neki) leszámítva, ízesen magyaros. Alig egy-két mellékmondat, közbevetés torzítja; ritkán szorúl a *valóban, kétségtelen, nos, hát* mankóira, melyet nem tudunk mi nehézkes stiliszták eldobni. Minden mondata egy gondolat. Külön álló szeg, de szomszédjával együtt kitűnően lefogja a léczek darabjait. Logikája is magyaros és nagy példányokon csiszolódott. Meg van az essayista egész habitusa rajta. Ép ezért szeretnők, ha mostani kötete lázas munka kezdetét jelentené. Nem habozunk kimondani, hogy Gyulai Pál beváratlan adósságának törlesztésére, Petőfi életrajzának művészi megírására e kis kötet jeles szerzőjét tartjuk a mai Petőfi-esztéták között az egyedül elhivatottnak.

II.

Hartmann könyvecskéje, a mely *Petőfi-tanulmányok* címmel ez évben hagyta el a sajtót, részleteiben már ismeretes volt a Budapesti Szemléből. Magvas értekezései már ott feltűnést keltettek s most, hogy összegyűjtve látjuk viszont őket, örömmel köszöntjük e munkát mi is. Ferenczi Zoltán gondos biográfiája után Petőfi költészetének csak esztétikai méltatása hiányzott, olyan formában, a minőt Aranyról Riedl adott gyönyörű könyvében.

Sietünk megmondani, hogy Hartmann könyve még nem az. De már töredékeket ad e könyvhöz, néhány szépen írt fejezetben sok becses megfigyelésről élvezetes hangon számol be: valahogyan új világításban látjuk legnagyobb lírikusunk költészetének jólismert vonásait, más fényben s úgy, hogy ez a képnek egy-egy részletét az eddiginél jobban világítja meg. Petőfi megítélésében pedig — a ki kifelé az egész magyar költészetet jelenti — különösen nagy érdem ez. Merészség van a szerzőben, sok újat mond; de a mit mond, az jórésztében igaz.

A végletek emberét mutatja be, a ki fiatalon halt meg, de fiatalon él közöttünk ma is. Zsengéit ifjúkori egyéniségéből szápen fejti ki s megtalálja a kapcsolatot későbbi költeményeivel. Ez a fejezet a Bajzáék hatása alatt írt versekből finom szállal vezet el Petőfi továbbfejlődéséhez. Ez a kötet legmélyebb részlete. A legigazabb. Tényeket köt össze, de új szálakkal. Az „epikureista és pesszimista“ költő azután Hartmann könyvében is lassan a szerelem költőjévé fejlődik. Ezzel s a hazafias költővel foglalkoznak a következő fejezetek, hogy azután megint új hangba kezdjenek Petőfi tájképeiről. A természet, főként az Alföld természete Petőfi világa. Hogy *A csárda romjai*-t nem egész jogosan tartják Petőfi legjobb tájrajzának, abban magunk is Hartmann véleményén vagyunk, noha a tájképek végtelen nyugalma legbefejezettebben ebből a versből hat ránk. De viszont mi nem is az *Alföld*-et elemeznők, hanem *A Tiszá*-t. S akkor mégis csak igazat kellene adnunk Hartmannal szemben Riedlnek, hogy „a festő mindjárt lefesthetné s a mérnök elkészíthetné a térképét“. A költői leírás kellékeit ugyan evvel nem merítettük ki, de *A Tiszá*-val Petőfi kimerítette. Finomabb vonásokkal alig lehetne teret megrajzolni s abba életet lehelni, — mozogni látszó embereket festeni olyként, hogy még a korsaját kútba merítő menyecske is mintha tudatosan vigyázna a csöndre, mely a költemény e részében a hangulaton uralkodik — mint a hogyan ezt *A Tiszá*-ban Petőfi rajzolta. Naivságát és népiességét Hartmann közvetlen hangon, ismert vonásokul, de új formában, új adatokkal, tehát plasztikusabban emeli ki. Befejezésül pedig Petőfi legszebb szerelmi költeményét, a *Szeptember végén*-t elemzi olyan finoman, a milyen finom maga a vers. A költemény hangulatához sok kedvesen választott idézetéből — úgy érezzük — egy hiányzik. Melancholiáját, ezt a csöndes szeptemberi bánatot, melynek erősebb, érzőbb,

szenvedélyesebb, gyönyörű tovafejlődése ez az „énekek éneke“, szebben, szelidebben maga sem fejezi ki, mint a későbbi *Itt van az ősz, itt van újra* kezdetű költeményében :

Kiülök a dombtetőre,
Innen nézek szertesét,
S hallgatom a fák lehulló
Levelének lágy neszt...

De azért ez az utolsó rész, halk melódiájával, bánatosan szép soraival mégis méltó befejezése a Hartmann könyvének, a melynek *legfőbb* adata, hogy a „szerelemnek nálunk Petőfi a legnagyobb énekese“ nem új, mert hiszen ez Ferenczi megállapításának változata, de jellemzően a *legszebb*.

Hartmann könyve néhány szép vonás egy olyan alkotáshoz, melyből Petőfi lelke fog igazán megértve felénk lehelleni. Ennek alkotása is Hartmannra vár.

I. z.

Emlékbeszéd Kőváry László felett. Irta Márki Sándor. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1910. 8-r. 48 lap. Kőváry ifjúkori arczképével.

Három esztendeje mult, hogy *Erdély történetírója* a házsongárdi temetőbe örök nyugalomra tért. Akkor dr. Márki Sándor búcsuztatta el megindítóan meleg szavakkal a halottat. Most ugyancsak az ő tollából vesszük az érdeemes író felett a M. T. Akadémiában tartott emlékbeszédet. A három év előtt megkönyvezett halott hervadó koszoruját az Akadémia most el nem hervadóval cserélte föl.

A sok tekintetben félreismert, félreértett, nem méltányolt, sőt egy időben gyűlölt, elszigetelt és üldözött tudós helyet kapott a nemzeti temetőben. Megnyíltak előtte a Pantheon kapui. Reá szolgált, hiszen 89 évre terjedő életéből 68 esztendőt a magyar tudományosságnak szentelt. Munkái reánk, erdélyiekre tagadhatatlanul nagy hatással voltak, bárha zajos sikert egyikkel sem ért el. Ő maga történetbölcseletnek vallotta magát, de egyenlő kedvteléssel művelte a statisztikát, közgazdaságot, genealogiát, ethnografiát stb. E mellett mindhalálig hirlapíró maradt.

Kőváry 1839-ben kezdett írni és írói munkásságának első húsz esztendejében Erdély oknyomozó történetének előkészítésével s a reá vonatkozó előtanulmányok kiadásával foglalkozott. Megismertette a területet Erdély statisztikájában és földje ritkaságaiban; a romokat Erdély régiségeiben; a szereplőket Erdély családjaiban; a műveltséget az erdélyi családi élet és a viseletek rajzában; a hangulatot a Történeti regékben és adomákban. Erre a sokoldalú írói pályára *Brassai* terelte, a kit szellemi szülőatyjának nevez. Törekvéseinek szétágazó volta okozta, hogy nagyobbzású művet nem alkothatott s munkáinak tudományos értéke mindenesetre

nagyobb lett volna, ha minden erejét *egy cél* szolgálatára összpontosítja. Férfikora delén, mintha ő maga is tudatára ébredt volna ennek, midőn 1859-ben megírta Erdély első rendszeres, összefoglaló, oknyomozó történelmét. Életének ez legnagyobb érdeme. Ezzel vívta ki a M. T. Akadémia koszorúját s ezzel tette magát méltóvá arra, hogy az irodalom őt, mint Erdély történetíróját mindenkor tiszteletben tartsa.

Kőváry életpályáját Márki vonzóan tárja elénk s bár valamennyi munkáját ismerteti, szeretttük volna, ha függetlenül közli vala irodalmi munkásságának *teljes* jegyzékét, a miként folyóiratunk tette (1907. évf. 336—344, lapján) s a mint ezt az akadémiai *Emlékbeszédek* számos füzetében láttuk.

S.